

Tarinaa historian lopusta, sivilisaatioiden kamppailusta ynnä muusta

Kesällä 1989, kun Berliinin muuri oli vielä viimeisiä kuukausiaan pystyssä, ilmestyi amerikkalaisessa *National Interest* -lehdessä Francis Fukuyaman essee ”The End of History”. Syksyn tapahtumien myötä sitä luettiin ja kommentoitiin pian kaikkialla maailmassa ja sen melko tuntematonta tekijää alettiin pitää yhtenä aikamme merkittävimmistä yhteiskunta- tai historianfilosofoista.

Ajan euforisissa tunnelmissa Fukuyamaa tulkittiin turhan yksioikoisesti. Hän ei tarkoittanut historian lopulla sitä, että kaikki vakavat ongelmat tai konfliktien aiheet olisivat jo ratkenneet. Historia oli lopussa vain sikäli, ettei liberaalilla demokratialla ja vapaalla markkinataloudella ollut enää varteenotettavia haastajia. Mutta suuri osa Fukuyaman lukijoista kuuli hänen väittäneen, että amerikkalaisen keskiluokan elämänmuoto ja ehkä aineellinen elintasokin olisivat pian täyttä totta kaikkialla maailmassa. Maineen innostamana Fukuyama piti sapativuoden virastaan ulkoministeriössä ja laajensi esseensä kirjaksi, joka sai nimen *The End of History and the Last Man* (1992).

Pian Fukuyaman kirjan jälkeen ilmestyi *Foreign Affairs* -lehdessä Harvardin professorin Samuel P. Huntingtonin essee ”The Clash of Civilizations?”, joka oli kirpeä antiteesi ajatuksille historian lopusta, jopa niiden maltillisemmille tulkinnoille. Myös Huntingtonista tuli kuuluisa, ja hänkin laajensi esseensä kirjaksi, joka sai puolestaan nimen *The Clash of Civilizations: Remaking World Order* (1996).

Mutta jo ennen Huntingtonin opusta oli amerikkalaisen sivistyneistön ehdottomaan eliittiin kuulunut Allan Bloom julkaissut teoksensa *The Closing of the American Mind* (1987). Se herätti keskustelua erityisesti yliopistopiireissä, ja monet pitivät sitä alkuna *backlashille* feminismiä, multikulturalismia ja yleensä kaikkia ”post-moderneiksi” kutsuttuja ajattelutapoja sekä poliittisia liikkeitä vastaan. Amerikan piti Bloomin mukaan sulkea korvansa ja mielensä tuollaisten seireenien kutsuilta ja vahvistaa niitä ankkuriketjuja, jotka kytkivät sen eurooppalaisen korkeakulttuurin perinteeseen.

Yhdestä puusta veistetty?

Huntingtonin ja Bloomin ajatus näyttää olevan, että jokainen elinvoimainen kulttuuri on veistetty vain yhdestä puusta. Samaa mieltä oli Oswald Spengler, *Länsimaiden perikadon* (Der Untergang des Abendlandes) kirjoittaja. Hänen mukaansa kukin kulttuuri kasvaa aina ”orgaanisesti” jostakin alkusymbolista lähtien. Kasvussa toteutuu alkusymbolin määräämä vääjäämätön ”kohtalo” – hieman samalla tapaa kuin eläimen ja kasvin kehityksessä toteutuu se, mitä niiden DNA:han on koodautunut.

Spenglerin mukaan kulttuurit tai eri kulttuurien piirissä kasvaneet ihmiset eivät voi ymmärtää toisiaan oikeastaan koskaan. Niinpä kulttuurien sulautumat tai monikulttuuriset yhteiskunnat ovat hänen mielestään vain elinkelvottomia sekasikiöitä. Matematiikkaan riittävästi perehtynyt suomalainen kuvittelee ymmärtävänsä Eukleideen *Stoikheian* määritelmät, aksioomat, teoreemat ja todistukset. Mutta se ei ole vain geometriaa, vaan myös olennainen osa antiikin Kreikan henkistä kosmosta. Niinpä suomalainen lukija liikkuu *Stoikheian* maastossa kuin unissakävelijä. Tosin kulttuurikehityksen tietyssä vaiheessa sen parhaat edustajat (O. Spenglerin mukaan esimerkiksi eräs O. Spengler) voivat ymmärtää muita kulttuureita, jos kovasti ponnistelevat.

Monikulttuurisuus on Spenglerin mukaan myös merkki kulttuurin lähenevästä häviöstä. Tyypillisimpiä kuolevan kulttuurin monumentteja olivat ”kosmopoliittiset suurkaupungit”. Niitä voitaisiin verrata leikkokukkien kimppuihin, jotka hehkuvat monilajisessa väriloistossaan – mutta vain hetken. Kosmopoliittinen suurkaupunki on irronnut juuriltaan: käsityöt ja teollisuus eivät kukoista, eikä maata viljellä. Se on yhä pelkistetympin *business city*, jota hallitsee pelkiksi numeroiksi henkistynyt raha.

Kansainvälinen vs. ylikansallinen

En halua julistaa tässä mitään spengleriläisyyttä, vaikka hänen selkensä takaa kurkkii itse J. W. Goethe ja vaikka myös Ludwig Wittgenstein noteerasi hänet erittäin korkealle. Georg Henrik von Wright, joka niin ikään piti

Spengleriin tutustumista ajatuksia avartavana, on esittänyt, että eräät Wittgensteinin myöhäisfilosofian keskeiset ideat olisivat peräisin Spengleriltä. Niin ikään Wittgensteinin kulttuuripessimismissä oli hänen mukaansa spenglerimäisiä sävyjä.

Spengleriä ei siis pidä heittää suoralta kädeltä romukoppaan. Hän tuli ensiksikin korostaneeksi sitä, etteivät toisenlaiset kulttuurit ole vain omamme esiasteita tai jostain syystä väärille urille eksyneen kehityksen tuloksia. Spenglerin käsitys kulttuurien historiasta on sukua myös ”Kuhnin jälkeisen” tieteenfilosofian näkemykselle, jonka mukaan tieteen kehitys ei ole vain jatkuvaa tiedon karttumista ja vähittäistä askellusta lähemmäs ja lähemmäs Totuutta. Tieteen paradigmat kasvavat joidenkin ”edustavien eksemplarien” ympärille ja kukoistavat niin kauan kuin ne pystyvät näyttävästi ratkomaan tiedeyhteisön oleelliseksi kokemia ongelmia. Kun tämä kyky ehtyy, astuvat kilpailevat paradigmat esiin.

Henkeäni pidätellen sanon vielä, että Spenglerin käsityksissä kosmopoliittisesta suurkaupungista on jotain perää. Muutama vuosikymmen sitten haluttiin erottaa

toisistaan käsitteet ’kansainvälinen’ ja ’ylikansallinen’. Tämä erottelu pitäisi nostaa uudelleen esiin. Kosmopoliittinen suurkaupunki voi olla aidosti kansainvälinen – eri kansallisten perinteiden ja kulttuurien kohtaamispaikka. Mutta toisaalta suurkaupungit ovat myös ylikansallisen kulttuurin tuotteita ja tuottajia.

Ylikansallinen kulttuuri syntyy uuden ja perin ohuen kansainvälisen yläluokan itseensä kapseloituneessa maailmassa. Tätä yläluokkaa Robert B. Reich kutsuu teoksessaan *Rajaton maailma* (suom. 1995) ”symbolien käsitteittäjiksi”. He askaroivat sijoitusten, kansainvälisten laki-asioiden, viihteen, designin ynnä muiden aineettomien asioiden kanssa. Meihin tavallisiin, kehollisiin ja konkreettisiin ihmisiin verrattuna symbolien käsitteittäjät ovat kuin animaatiofilmien hahmoja: positiivisia, kepeitä, energisiä ja tietenkin loputtoman innovatiivisia.

Myös Allan Bloomin edellä mainitussa kirjassa parhaita ovat ne jaksot, joissa hän kritikoi kirpein sanoin sivistyksen juurettomuutta. Yhä vähemmän on luke-neiston joukossa niitä, jotka tuntevat kunnolla Shakespearen, Cervantesin tai Goethen tuotantoa – puhumat-

takaan siitä, että joku osaisi lukea Homerosta kreikaksi. Mutta Bloom väittää erittäin kyseenalaisesti, että syynä tähän ohentumiseen olisi nuoremman akateemisen polven kiinnostus Aasian, Afrikan ja vaikkapa Amerikan intiaanien kulttuureja kohtaan, tai se, että monet akateemisen maailman naiset (ja jotkut miehetkin) ovat kiinnostuneet jostain omituisesta naisten historiasta...

Pakenevat alkuperät

Spengler oli kuitenkin auttamatta väärässä. Kulttuurista puhuttaessa kaikkiin sellaisiin ilmauksiin, joissa esiintyvät esimerkiksi sanat ”alku-”, ”perus-” tai ”aito-”, pitäisi suhtautua suurin varauksin. Mitään ehdottomasti aitoa tai alkuperäistä kun ei ole olemassa. Niinpä Thomas Mann luonnehtii suurromaaninsa *Josef ja hänen veljensä* ensimmäisellä sivulla ”menneisyyden kaivoa” pohjattomaksi ja pohtii, kuinka ”inhimillisen, sen historian, sen sivistyksen *alkuperusteet* osoittautuvat kerrassaan mahdottomiksi luodata ja pakenevat luotaimemme tieltä”:

”Muuten osuu oikeaan, kun sanoo juuri tässä kohdin ’yhä edelleen ja yhä kauemmas’; sillä juuri tuo sen tutkimattomuus tekee tutkimustoiminnastamme ilkkuvaa pilaa: se tarjoaa sille näennäisiä kiinnekohtia ja lopullisia päämääriä, joiden takana, jahka niihin on päästy, jälleen avautuu uusia menneisyyden taipaleita. Samoin käy rannikolla matkaajan, jonka vaelluksesta ei tule kuunaan loppua, koska jokaisen näköalaa kaihtavan särkän takana, jota kohti hän on ponnistellut, avautuu houkuttelevina uusia avaroita alueita uusia edustavuuksia kohti.”

Seuraavilla riveillä Mann kuitenkin myöntää, että eri kansakunnilla, kirkoilla ja muilla yhteisöillä on oikeus pitää joitakin tapauksia tai asioita historiansa ”käytännöllis-tosiasiallisina ensi alkuina”. Voimme siis ehdollisesti (”leikisti”, kuten lapset sanovat) puhua aidosta ”suomalaisuudesta”, ”eurooppalaisuudesta”, ”kristillisestä arvomaailmasta”, ”tieteestä” tai ”tamperelaisuudesta”. Mutta ei tule säikähtää, jos ne lähemmässä tarkastelussa osoittautuvatkin näköalaa kaihtaviksi särkiksi. Niinpä musta makkara voi jonakin päivänä paljastua lainatavaraksi, Pyynikillä hetken majaan pitäneitten sotilaitten tai muiden kulkumiesten evääksi...

Juri Lotman

Tarton semiootikko Juri Lotman on taas paradoksaaliseen tapansa korostanut, kuinka kulttuuri syntyy siellä, missä vähintään kaksi kulttuuria kohtaa toisensa. Tai pikemminkin: kulttuuria *on* vain siellä, missä vähintään kaksi kulttuuria on keskenään vuorovaikutuksessa, dialogissa.

Kysymykseen ”ihan ensimmäisen kulttuurin” alkupe-
räästä Lotman vastaa nojautumalla Vladimir Vernadskiin, merkittävään venäläiseen luonnontieteilijään, joka tunnetaan muun muassa uraa uurtaneesta teoksestaan *Biosphera* (1926). Vernadskin mukaan pohdiskelut siitä,

missä tai koska elämä syntyi ja mikä nimenomainen seikka erottaa elämän ei-elämästä, ovat turhaa viisastelua. Yhtä hyvin meteorologit voisivat ruveta kiistelemään siitä, missä tarkkaan ottaen sijaitsee pilven ulkoreuna. Lotmanin mukaan aivan yhtä mahdoton piirrettävä on biologisten ja kulttuuristen vuorovaikutusprosessien välinen raja. Kulttuuri (kieli, rituaalit, traditiot ja niin edelleen) kasvaa vähin erin esiin biologisista vuorovaikutus- ja kommunikaatioprosesseista. Siellä jossakin on myös Thomas Mannin tarkoittaman ”menneisyyden kaivon” pohja, jota emme voi koskaan tavoittaa.

Yhdestä puusta veistetty kulttuuri on siis määritelmällinen mahdottomuus, *contradictio in adjecto*. Aitoa, alkuperäistä ja aina uutta luovaa on vain dialogi, joka on Herakleitoksen auringon tapaan ”joka päivä uusi”.

Lopuksi: murentua vai juurtua

Huntington oli jossain määrin oikeassa esittäessään kirpeän vastalauseensa väärin luetun Fukuyaman yksioikoiselle historian- tai yhteiskuntafilosofialle. Tässä suhteessa hänen artikkelinsa on selvästi parempi kuin myöhemmin ilmestynyt kirjansa. (Oireellista on, että edellisen otsikossa on kysymysmerkki, jälkimmäisen ei.) Vielä arveluttavampi on hänen teoksensa *Who are We? America's Great Debate* (2004), joka kuuluttaa kovaan ääneen amerikkalaisten perusarvojen olevan uhattuna erityisesti Latinalaisesta Amerikasta tulevan siirtolais-
tulvan takia. Tilannetta pahentaa hänen mukaansa vielä ”multikulturalistien”, ”dekonstruktionistien”, feministien ja muiden epämääräisten aineiden muodostama viides kolonna.

Huntington ei väitä, että tämä tai tuo ”amerikkalainen perusarvo” olisi uhattuna. Näkemystä ei gallupien luvatussa maassa olisi kovin helppoa perustellakaan, koska ”perusarvojen” (patriotismi, demokratia, sananvapaus, elinkeinon harjoittamisen vapaus yms.) suosio ei ole kertaakaan historiassa ollut niin korkeassa kerssissa kuin kirjan ilmestymisen aikoihin. Sen sijaan Huntington on huolissaan perusarvojen yhtenäisyydestä, siis eri tavoista tulkita kyseisiä arvoja. Amerikkalaista identiteettiä jäytää lisäksi se, ettei maan historiaa mielletä yhtenä selkeänä ”suurena kertomuksena”, jonka mukaan anglosaksiset protestantit perustivat Yhdysvallat ja jopa löysivät sekä asuttivat Pohjois-Amerikan. Huntington pitää amerikkalaisen identiteetin murentumisena ja heikkouden osoituksena sitä, että tämän kertomuksen ohella afroamerikkalainen väestö (ja sen eri ryhmät!), intiaanit, latinot ja muut ovat alkaneet kiinnostua omista tarinoistaan, juuristaan ja perinteistään...

Siinä missä Huntington näkee amerikkalaisen identiteetin murentumista ja uhkaavan hajoamisen enteitä, Lotman näkisi varmaan juurien vahvistumista ja uusien haarojen esiin kasvamista. Sitä mitä Huntington olisi pitänyt amerikkalaisen identiteetin lujittamisena, arvomaailman vahvistamisena ja me-hengen nostattamisena, olisi Lotman varmasti pitänyt kuolemansyleilynä, formaliiniin säilömisenä.